

je bila pogojena z izdelavo želenega orodja. Lepše izdelana strgala so iz kvalitetnega roženca, medtem ko je bila manj primerna lokalna surovina (kvarc in kvarcit) uporabljena za izdelavo bolj grobih nožev s hrbti. Več deset najdenih kvarcitnih prodnikov ima sledove tolčenja, kar kaže, da so jih uporabljali kot tolkače. Najdenih je bilo tudi 26 fragmentov diafiz, ki so služile kot retušerji.

Kljub redkim kostem, na katerih so vidni vrezi kamnitih orodij, zooarheološki podatki nakazujejo, da je bil razlog za neandertalsko poselitev Scladine lov v bližnji gričevnati pokrajini. Jama naj bi bila torej v prvi vrsti lovska postojanka. Izkoriščanje surovin za izdelavo orodij z okoliških nahajališč naj bi bilo za njene obiskovalce drugotnega pomena. Na podlagi favnistične analize je bilo ugotovljeno, da je bilo v jamo prinesenih šest gamsov, ki so bili v njej razkosani in pripravljeni za nadaljnji transport. O lovu na manjšo divjad priča kolčnica zajca s sledovi vrezov kamnitih orodij. Ognjišča in kurišča v jami niso bila odkrita, na njihov obstoj posredno kaže več kot 1.000 ožganih kostnih fragmentov.

Sedimentacijska enota 1A leži 2 m nad sedimentacijsko enoto 5. Datacije 14C (40.210 ± 400/-350 BP in 37.300 ± 370/-320 BP) jo uvrščajo v srednji pleniglacial weichsel-ske poledenitve (MIS 3). Vsebuje okoli 4.500 kamnitih artefaktov, ki pa so pogosto patinirani in imajo zaobljene robove. Način izrabe surovine je ostal nespremenjen. Tudi v tem času je bila pri izdelavi orodij v uporabi lokalna surovina iz istih kamnin.

Na podlagi kaninov je bilo v sedimentacijski enoti 1A ugotovljenih 148 osebkov jamskega medveda, medtem ko jih je na podlagi kosti ugotovljenih najmanj 9. Na številnih kosteh so vidni sledovi ugrizov hijen. Na 1.550 najdenih kosteh kopitarjev ni nikakršnih sledov, po katerih bi bilo mogoče sklepati, da je živali uplenil človek. Skoraj 200 fragmentov ožganih kosti kaže na to, da so v jami kurili. V tej sedimentacijski enoti je na favnističnih ostankih to edini dokaz antropogenega delovanja, saj kosti s sledovi obdelave tu niso bile odkrite.

Glavno odkritje v Scladini so fosilni ostanki neandertalca, tem je posvečenih 13 poglavij. Skupaj je bilo najdenih 19 zelo dobro ohranjenih človeških fosilnih ostankov: 2 prilegajoča se dela mandibule, fragment maksile in 16 izoliranih zob. Kosa mandibule predstavlja eno najboljše ohranjenih juvenilnih neandertalskih mandibul nasploh. Neandertalski ostanki so bili najdeni v sekundarni legi v različnih plasteh v sedimentnem kompleksu 4A (nekdanja plast 4A, ki je bila po reviziji razdeljena na 20 plasti). Časovno jih povezujejo z mrzlim obdobjem na koncu MIS 5 (MIS 5b ali začetek druge polovice MIS 5a). To je čas, v katerem so najdbe neandertalskih fosilov na splošno redke. Večina belgijskih neandertalskih fosilov (Spy, Couvin, Waulou in Goyet) je veliko mlajših, izvirajo namreč iz MIS 3.

Posebna pozornost je posvečena analizi zob, ki so obravnavani v šestih poglavjih. Analiza razvitosti zob je pokazala, da je imel 8 let star otrok veliko bolj razvite zobe, kot jih ima danes enako star človek, kar nakazuje, da je odraščanje pri neandertalcih potekalo hitreje. Geometrična-morfometrična 3D-analiza mandibule in primerjava z drugim pleistocenskim in modernim antropološkim gradivom sta pokazali, da so že pri tako mladem osebk ugotovili značilni znaki, po katerih se neandertalske čeljusti ločijo od modernih. Morfologijo korenin so preučili z

računalniško mikrotomografijo in rezultate primerjali z drugimi sočasnimi najdišči, kot so Krapina, Regourdou 1 in Abri Bourgeois-Delaunay. Izkazalo se je, da ima osebek iz Scladine v razmerju do zobne krone krajše korenine tako pri sprednjih kot zadnjih zobeh. Na zobeh ni bila vidna nobena stopnja taurodontizma, ki je sicer značilen za neandertalce. Pri določanju spola, za katerega zobje in čeljusti, sploh pa otroški, niso najbolj primerni, se avtorji nagibajo k mnenju, da gre za deklico. Vzrok smrti ni bil ugotovljen. Na ostankih ni videti nikakršnih ante- in postmortem sledov, kot so patološki znaki in poškodbe, ki bi jih povzročila človek ali zver.

Zaradi dobro ohranjenega kolagena so neandertalski fosilni ostanki iz Scladine daleč najstarejši neandertalski ostanki, na katerih je bila opravljena analiza stabilnih izotopov. Pri tej ugotavlja, s kakšno hrano se je osebek prehranjeval. Iz njih je bil pridobljen tudi do sedaj najstarejši DNK neandertalca. Raziskave DNK so pokazale, da so pri neandertalcu iz Scladine večje razlike v sorodnosti z modernim človekom kot pri mlajših, klasičnih neandertalcih. Analize stabilnih izotopov so tako kot pri drugih analiziranih evropskih neandertalcih pokazale, da je užival meso rastlinojedih živali odprtih habitatov. Analiza mikroobrade zob kaže, da je osebek zobe uporabljal le v prehranjevalne namene. Bil je vsejeden, užival je tako mehko kot trdo hrano. Mikroobrade zadnjih zob nakazujejo žvečenje presušenega mesa.

Knjiga, v katero je bilo vloženo veliko truda in dela, se zaključuje nekoliko bolj neformalno. Zaključno poglavje vsebuje esejistični prispevek Marcela Otta, fotografske utrinke izkopavanj, različne umetniške upodobitve odkritega neandertalca in kratek povzetek vseh poglavij.

Matija TURK

Bernhard Hänsel, Kristina Mihovilić, Biba Teržan, s prispevki **Claudie Gerling, Helmuta Krolla, Damirja Matoševića, Igorja Medarića, Branka Mušića, Douglasa Pricea, Barbare Teßmann, Rafka Urankarja, Bernharda Weningerja:** *Monkodonja. Istraživanja protourbanog naselja brončanog doba Istre.* Knjiga 1. *Iskopavanje i nalazi građevina / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens.* Teil 1. *Die Grabung und der Baubefund.* Monografije i katalogi / Monographien und Kataloge 25, Arheološki muzej Istre / Archäologisches Museum Istriens, Pula 2015. ISBN 978-953-6153-92-3, 589 str.

Petindvajseti zvezek zbirke Monografije in katalogi Arheološkega muzeja Istre z naslovom "Monkodonja. Istraživanja protourbanog naselja brončanog doba Istre. Iskopavanje i nalazi građevina (1. knjiga)", avtorjev Bernhard Hänsel, Kristina Mihovilić in Biba Teržan s sodelavci, je obsežna monografska publikacija, ki predstavlja rezultate večletnih izkopavanj na gradišču Monkodonja v Istri na Hrvaškem in obravnava tematiko zgodnje bronaste in starejše srednje bronaste dobe. Monografija je slikovno izredno bogata, saj vsebuje kar 344 enot, od tega 88 risb, 3 rekonstrukcije, 8 tabel ter 8 prilog. Delo je dvojezično, v hrvaškem in nemškem jeziku, razdeljeno na 10 poglavij s povzetkom in zaključki v italijanskem in angleškem jeziku ter seznamoma literature in slikovnega gradiva. Monografija

je prvi v seriji zvezkov, ki bodo izšli na temo Monkodonje in gomilne nekropole Mušega v prihodnjih letih.

Uvodni besedi s predstavitvijo ideje in primarnih ciljev projekta ter kronološkim pregledom raziskav po letih z dolgim seznamom sodelavcev sledijo *Uvodna poglavja*, v katerih so predstavljene zgodovina raziskav gradišč v Istri, od Pietra Kandlerja iz sredine 19. stoletja do danes, kronološka slika Istre s predstavitvijo izsledkov ključnih raziskovalcev, kot so Boris Bačić, Borivoj Čović, Kristina Mihovilić, Venceslava Karoušková-Soper, Andrea Cardarelli, Renato Peroni, Stane Gabrovec, Šime Batović in Klara Buršić Matijašić, ter problematika in uporaba termina kaštelirska kultura. Poglavju je ob koncu dodan še geografski in geološki pregled Istre s predstavitvijo možnih dejavnikov, ki so vplivali na izbiro lokacije za bronastodobno naselbino Monkodonja (potek nekdanje obale, plovba, vetrovi).

V poglavju *Utrjena naselbina Monkodonja* so širše predstavljeni lega najdišča v prostoru, odnosi z ostalimi sočasnimi najdišči ter možni razlogi za poselitev (poljedelstvo, živinoreja, vegetacija, oskrba z vodo, vloga morja). Ena izmed glavnih predpostavk avtorjev je, da se je Monkodonja razvila v pomembno lokalno središče prav zaradi svojega položaja ob pomorski poti ter da je predstavljala postojanko na poti proti notranjosti Evrope. Naselbina spada med večja gradišča v Istri, obstajala je med letoma 1800 in 1500 pr. n. št., verjetno pa tudi v kasnejšem času. Gradišče je bilo zgrajeno v enem zamahu, osnovni kamniti gradbeni material je bil zaradi horizontalnih slojev apnenca lomljen kar na kraju samem. Za pridobitev informacij o načinu gradnje, naselbinski strukturi, življenjskih danostih ter družbeni raznolikosti je bilo izkopanih 14 sond, njihova stratigrafija je posebej predstavljena. V podpoglavju *Potek in način izkopavanja* je prikazan način izkopavanja, ki je v kraškem okolju nekoliko drugačen, zagoneten ter omejujoč. Osnovni problem so zemljene plasti, debele zgolj 10–30 cm, saj so bile zaradi specifičnih geoloških danosti in vremenskih dejavnikov izprane, zato so arheološke najdbe ničlikokrat najdene v sekundarni legi. Zemljene plasti so se večinoma ohranile le ob ohranjenih zidovih. Sicer stratigrafsko sliko najdišča po večini tvorijo plasti iz kamna. V podpoglavju *Restavriranje* so opisani problemi, način restavriranja, namen in rezultati. Zadnje podpoglavje je namenjeno rastlinskim ostankom. Pričakovano so prevladovale žitarice, sledijo divje rastline ter ne nazadnje vinska trta, ki je po mnenju avtorja H. Krolla dokaz, da je imela Monkodonja oziroma Istra določeno vlogo pri širjenju vinogradništva z jugovzhoda prek Jadrana proti notranjosti celine.

V poglavju *Glavno obzidje* so prikazani način gradnje, podrobnejša stratigrafija, rezultati izkopavanja v sondah VI, XVI in IX ter možne rekonstrukcije. Na isti način so predstavljena tudi *Zahodna vrata* in njihove primerjave z najdišči Karaštak, Veliki Brijun, Vrčin/Monte Orcino in Jelarji/Elleri ter ne nazadnje Egina v Grčiji in najdišča v Apuliji. Funkcija cikcakasto zgrajenih zidov na *Severnih vratih* ostaja uganka. Izredno zanimivi so *Grobovi v zahodnih vratih*. Takšen način pokopavanja (pokop znotraj naselbine) najverjetneje predstavlja širši fenomen bronastodobne Istre. Gre za grobove v kamnitih skrinjah iz lomljenih in s klesanjem posebej prirejenih kamnitih plošč z domnevno nagrobno stelo. Zemlja iz grobov je bila verjetno prinesena od drugod. Najdene so bile posamezne kosti pokojnikov brez reda (grob A) ali celoten skelet (grob B). Rezultati radiokarbonskih

datacij so presenetljivi, kar pa so avtorji poskušali razložiti na različne načine. Datumi iz groba A kažejo namreč na razpon, dolg kar 800 let, kar bi pomenilo izgradnjo grobnice v času pred naselbino. Antropološka analiza je pokazala, da gre za odrasle, mladostnike in otroke moškega in ženskega spola, morfološke značilnosti posameznih kosti pa kažejo celo na možne rodbinske povezave, žal analiza DNK ni bila uspešna. Analize izotopov so pokazale na podobnosti s pokopanimi v gomilah na sosednjem Mušegu.

V sklopu obrambe gradišča ne moremo zanemariti *Ovir na pobočju* oziroma tako imenovanih španskih jezdecev (fr. *Chevaux-de-Frise*). Gre za kamnite škraplje oziroma ostro skalno osnovo višine 0,5–1,5 m, ki so domnevno služile za obrambo in niso osamljen primer v Istri. Nazadnje so predstavljeni rezultati izkopavanja *Dveh zgodnjesevrednjeveških množičnih grobov na zunanji strani obzidja*, kjer gre za žrtve nekega poboja.

V poglavju *Akropola* sta prikazana notranjost ter obrambni zid akropole, znotraj katerega so bile prepoznane 4 faze gradnje. Zgradbe v notranjosti so bile interpretirane večinoma na osnovi lege jam za kole, ki so bile uporabljene skozi različna tako imenovana obdobja. Na osnovi verjetnosti in izkušenj izkopavalcev sta bili v notranjosti akropole prepoznani dve glavni obdobji (starejše in mlajše). S poimenovanjem faza oziroma obdobje so se želeli izogniti enačenju faz obzidja in faz, torej obdobji naselbine. Izkazalo se je, da so bile površine za posamezne stavbe skozi celoten čas uporabe dokaj enako velike, da je med obdobjema izbruhnil požar, da je bilo starejše obzidje grajeno na skalni osnovi ter da so v mlajši fazi sledili bolj pravokotnemu načelu gradnje, ki ga je narekovala zadnja faza obzidja akropole. *Sonde v vzhodnem delu akropole* so bile izkopane za preverbo geofizikalnih meritev.

V poglavju *Zgornje in spodnje mesto* so predstavljeni pridobljeni podatki o obrtniški dejavnosti in strukturi bivalnih prostorov. Najstarejši sledovi iz *Jame na pobočju naselbine* sodijo v mlajšo kameno in bakreno dobo, vendar je bila v uporabi tudi v času obstoja gradišča Monkodonja. Številne najdbe niso prišle v jamo po naravni poti. Na njeno kulturno vlogo kaže tudi preurejena okolica z domnevno obrednimi skalami v obliki rogov, ki spominjajo na kretske kulturno simboliko.

Geofizikalne raziskave, ki so bile izvedene na Monkodonji, predstavljajo pionirsko delo v kraškem okolju. Rezultat meritev je zaradi kompleksnosti prazgodovinskih stavbnih ostankov in zahtevnih danosti predstavljen kot integralna slika naselbinskih faz skozi celoten čas obstoja naselbine. Razlaga temelji na komplementarnih rezultatih magnetne in georadske metode, metode upornosti in konduktivnosti. Poudarek je bil predvsem na magnetni metodi v kombinaciji z magnetno susceptibilnostjo, ostale metode so bile uporabljene na omejenih območjih, kjer so želeli pridobiti dodatne informacije. Za preveritev in razlago rezultatov geofizikalnih meritev sta bili na akropoli izkopani dve sondi (XII,1 in XI,1). Z geofizikalnimi raziskavami so bili prepoznani potek obzidja na akropoli, domnevni vzhodni vhod v naselbino, vzhodni vhod v akropolo, stavbe na akropoli, v zgornjem in spodnjem mestu, cisterne ter obrtniške delavnice.

V poglavju *Datiranje naselbine* je predstavljenih vseh 46 radiokarbonskih datacij, pridobljenih z analizami izključno živalskih in človeških kosti. Glavni problem je

tako imenovani morski rezervoar učinek, za katerega pa zaradi nepoznavanja tedanje prehrane niso bili narejeni popravki. Na podlagi rezultatov dveh datacij C14 in najdb se je pokazalo, da je bila Monkodonja občasno obiskana v času pozne bronaste dobe, rimske dobe in zgodnjega srednjega veka. Ostali vzorci za datiranje izvirajo iz glavnega obzidja, zahodnega vhoda, notranje strani glavnega obzidja, obzidja akropole in grobov. Vzorcenje je bilo izvedeno na tako imenovanih kratkoživih vzorcih. Izkazalo se je, da sodi začetek gradnje glavnega obzidja v 19. ali najkasneje v začetek 18. st. pr. n. št., obnova obrambnih zidov pa je potekala med letoma 1650 in 1550 pr. n. št. Opustitev naselbine sodi glede na datacije C14 v čas takoj po letu 1500 pr. n. št. oziroma v prvo polovico 15. st. pr. n. št.

V sklepnem poglavju *Povzetek in zaključki* avtorji povzamejo glavne ugotovitve, dodane so njihove interpretacije. Naselbina naj bi bila skozi celoten čas bolj ali manj enako intenzivno poseljena, kar ustreza prostoru za bivanje od 600 do 1000 prebivalcev. Ker je naselbina deljena na tri utrjene dele, avtorji predpostavljajo, da gre vzroke iskati v socialnih razlikah, sledi obrtniških delavnic pa odstirajo specializirane obrtniške predele. Tako imenovani Brotlaibidole, hišice polžev škrlatnikov in jantar kažejo na stike s severno Italijo, osrednjo Evropo, Podonavjem, vzhodnim Sredozemljem, Vzhodom in Baltikom. Na posebno obliko izmenjave, morda trgovino, naj bi kazala tudi osteološka analiza živalskih ostankov, saj so živali razkosavali zunaj naselbine.

Odprta ostajajo številna vprašanja v povezavi s pokopi na bližnjem Mušegu, pri katerih gre kljub mlajšim radio-karbonskim datacijam za isti način pokopa, v kamniti skrinji, le da so pod kamnito gomilo, ob tem pa skeletni ostanki kažejo tudi na določene anatomske podobnosti s pokopanimi v grobnicah ob zahodnih vratih na Monkodonji. Na podlagi značilnosti gradnje in zasnove naselbine ter pogrebnega rituala bi lahko sklepali na stike z vzhodnim Sredozemljem, vendar ostaja vprašanje izvora prebivalcev brez odgovora. Naselbina, njen načrt, zasnova in način gradnje kažejo na prišleke, medtem ko je keramični inventar predvsem lokalni. Nazadnje je v *Epilogu* predstavljen možen izvor imena Monkodonja. Domačini imenujejo predel, kjer je stala naselbina, "hrib kutin". S pomočjo lingvističnih primerjav avtorji nakažejo na možnost izvora imena v povezavi s sočasnim mestom Kydonia na zahodu Krete.

Objava rezultatov arheoloških izkopavanj na najdišču Monkodonja predstavlja prelomno točko na poti raziskovanja Istre, Krasa ter širšega prostora *Caput Adriae*. Raziskave so bile zastavljene interdisciplinarno, kar postopoma postaja stalnica arheoloških raziskav. Vključeni so bili geofizikalne, arheobotanične, arheozoološke in antropološke raziskave, analize stabilnih izotopov, poskus analize DNK ter radiokarbonske datacije. Med arheološkimi izkopavanji je bil na terenu navzoč tudi arhitekt, kar je v takšnem okolju zagotovo nujno.

Bogato slikovno gradivo daje odličen vpogled v najdišče in njegovo bližnjo okolico, s pomočjo katerega dobi tudi bralec, ki mu istrska pokrajina ni blizu, občutek, za kakšno okolje gre. Tukajšnji kamniti svet prinaša izkopavalcu poleg svoje kamnite "surovosti" številne dodatne tegobe. Zaradi odsotnosti zemljenih plasti je stratigrafska slika bistveno drugačna in zagonetna, vendar ne nerešljiva. Temu namenjajo avtorji veliko besed, saj je osnovni problem stratigrafske slike zemljenih plasti Monkodonje prav njena

slaba ohranjenost (debelina 10–30 cm) oziroma v večini primerov odsotnost. Prst je bila večinoma izprana, zato so bile najdbe večkrat najdene v sekundarni legi. Obžalujemo odsotnost natančnejših podatkov o legi arheobotaničnih ostankov (z nekaj izjemami), kar pomeni oviro pri interpretaciji posameznih struktur.

Vsakršna dolgoletna izkopavanja rezultirajo v enormni količini podatkov, zato je njihov prikaz poseben izziv za slehernega raziskovalca. Avtorji monografije so se s tem spoprijeli precej uspešno, omeniti moramo predvsem priloge, v katerih so prikazani določene faze in deli najdišča. Pri večini prilog gre pravzaprav za interpretirane tlorise, ki pa zaradi različnih barvnih kontur omogočajo oziroma dopuščajo bralcu preverbo oziroma lasten vpogled. Treba je poudariti, da v določenih predelih najdišča zaradi statike ali sočasnega restavriranja zidov nekateri zidovi niso bili izkopani do temeljev, kar pušča določena vprašanja odprta. Vsem izkopavalcem pa mora biti v opomin dejstvo, da obseg nekaterih območij Bačićevih izkopavanj kljub natančnemu izkopavanju avtorjev ni bil prepoznan.

Osnovne ugotovitve o načinu gradnje so, da gre za suhozidno gradnjo. Prevladujoč način gradnje je dvojni zid, grajen iz dveh vzporednih zidov, vmesni prostor je bil zapolnjen z drobirjem in manjšimi kamni. Najstarejši zidovi so bili postavljeni na robu terase, s tem so dosegli, da je bil na zunanjem delu zid višji kot v notranjosti. Zidovi so bili v kasnejšem času dograjeni tako, da so v notranjem delu zgradili dodaten zid, vmesni prostor pa dogradili oziroma zasuli z drobirjem in manjšimi kamni. Redkeje srečamo zid, grajen iz masivnih kamnitih blokov. Obrambni zidovi so bili večkrat pregrajeni in popravljani, postavljeni večinoma na skalni osnovi, redkeje na tanki zemljeni plasti, vkopanih temeljev med arheološkimi izkopavanji niso našli, prepoznanih pa je bilo veliko jam za kole, vklesanih v skalno osnovo. Žal ni bilo najdenih lesenih ostankov, ki bi pokazali na kombinacijo gradnje kamna in lesa. Slednje je po našem mnenju ključni element za boljše razumevanje bronasto- in železnodobne gradnje širšega obravnavanega prostora. Pri stratigrafski sliki Monkodonje kaže omeniti eno ključnih ugank, na katero so opozorili tudi avtorji. Pri gradnji obzidja akropole so bile prepoznane štiri različne faze, pri gradnji v notranjosti pa zgolj dve, tako imenovano starejše in mlajše obdobje. Začetek starejšega obdobja v notranjosti verjetno sovпада s prvo fazo izgradnje obzidja, medtem ko konec te faze in konec starejšega obdobja ne sovpadata. V notranjosti akropole ni indicov za stratigrafsko povezavo z nadgradnjo obzidja v drugi in tretji fazi, temu je možno slediti šele v mlajšem obdobju, ki ga lahko povezujemo s četrto fazo gradnje. Pričakovati je, da bo korak dlje prinesla obdelava keramičnega gradiva.

Absolutne datacije 46 vzorcev predstavljajo izjemen korpus analiziranih vzorcev na posameznem najdišču. Arheozoološke raziskave so pokazale na prehranjevanje z ribami, kar pomeni, da je treba računati s tako imenovanim morskim rezervoar učinkom. Pri tem je treba poudariti, da so se vzorci človeka in vsejedih živali v nasprotju z rastlinojedimi izkazali za problematične. Vrednosti deleža prehranjevanja z ribami ni mogoče oceniti, s tem pa nimamo osnove za korekture. Zdi se, da bodo posamezne datacije v okviru naselbine boljše razumljene šele pri vzporejanju s kronološko sliko po analizi keramičnih najdb. Absolutne datacije kažejo, da je naselbina živel 300 ali celo 400 let.

Najstarejši posegi sodijo v konec 19. st. ali najkasneje na začetek 18. st. pr. n. št. (glavno obrambno obzidje), zadnja širitev zidov je bila narejena okoli 1560 pr. n. št., naselbina pa je bila opuščena okoli 1500 pr. n. št. oziroma v prvi polovici 15. st. pr. n. št. Bistveno bolj zagonetna je starost grobov, predvsem groba A, kjer gre za razpon 800 let. Ne glede na tako imenovani morski rezervoar učinek so pokopani starejši od naselbine. Vprašanje je, kdaj so bili pokopani? Najbolj smiselno oporo pri interpretaciji za zdaj ponujajo antični avtorji, ki opisujejo prenos kosti prednikov z enega na drugo mesto.

V zaključnem delu so avtorji prikazali vpetost Monkodonje v širši sredozemski *koiné* in njeno domnevno razpetost med grškim in srednjeevropskim prostorom. Posamezne elemente vpliva vidijo v grškem svetu, vendar menimo, da so bile v takratnem času različne interakcije bistveno bolj kompleksne. Monkodonja je eksistirala v času, ko je stik z egejskim svetom v širšem sredozemskem prostoru težko dokazljiv. Način gradnje obzidij, ki ga najdemo na Monkodonji in ostalih najdiščih na širšem prostoru *Caput Adriae*, kjer gre za dvojne zidove, grajene iz dveh vzporednih linij, vmesni prostor pa je zapolnjen z drobirjem in manjšimi kamni, je domnevno lasten obravnavanemu prostoru. Tudi keramika, z izjemo posameznih primerov, kot so keramični trinožniki, je predvsem lokalne narave. K delni rešitvi lahko pripomorejo keramična petrografija in arheometalurške raziskave. Način, kako so se določena znanja in predmeti prenašali v takratnem času, je za zdaj lahko le delovna hipoteza. V razmislek moramo pritegniti tudi elemente, ki kažejo na intenzivnejše severnoitalske vplive, pri čemer izpostavljam predvsem tako imenovane Brotlaibidole in njihovo pojavno območje. V tej smeri lahko opazujemo tudi rabo *vitis viniferae*, ki se na območju severne Italije pojavi že v mlajši kameni dobi.

V zaključnem poglavju je prepoznati dejstvo, da so avtorji seznanjeni z vsemi raziskavami, ki so povezane z Monkodonjo in ki so še v pripravi za objavo v zvezkih Monografij in katalogov Arheološkega muzeja Istre. Ker jih bralec še ne pozna, nekoliko težje sledi sklepnemu delu in nekaterim interpretacijam, kar pa bodo zagotovo odpravile prihodnje objave.

Raziskave na najdišču Monkodonja so prinesle številne odgovore in številna vprašanja. Postregle so z novimi informacijami o načinu gradnje, organiziranosti naselbine in časovni komponenti. Monkodonjo vidimo kot najdišče, ki je v času bronaste dobe na območju *Caput Adriae* prevzelo referenčni primat, z novimi raziskavami in objavami pa se bosta njena podoba in vloga poglobili in razjasnili.

Manca VINAZZA

P. Gros, E. Marin, M. Zink (ur.): *Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona* (Actes du colloque organisé par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres et l'Université catholique de Croatie (Zagreb)). De Boccard, Paris 2015, ISBN 978-2-87754-325-5. 196 paginiranih strani in dva nepaginirana lista s seznamom avtorjev in kazalom.

Osrednja tematika v knjigi je svetišče cesarskega kulta (*Augusteum*) v Naroni, ki je umeščeno v širši kontekst časa, predvsem avgustejskega, in imperija, tako njegovega zahodnega

kot vzhodnega dela. Uvodne misli sta epohalnemu odkritju posvetila dva od urednikov, Pierre Gros in Emilio Marin, medtem ko je tretji urednik Michel Zink avtor kratkega pozdravnega nagovora, objavljenega sredi publikacije. *Augusteum* je bil izkopen v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v Naroni in vsi trije uredniki ob osebnih spominih na leta izkopavanja upravičeno poudarjajo pomembnost tega odkritja. Devetim člankom v knjigi je tema svetišča izhodišče za obravnavo zanimive tematike prelomnega avgustejskega obdobja v luči začetkov cesarskega kulta. Publikacija je plod kolokvija, ki je bil na sedežu akademije v Parizu organiziran ob obletnici Avgustove smrti, od katere je leta 2014 preteklo dva tisoč let.

Treba je poudariti, da so vsi članki izjemno kvalitetni in širše zanimivi. John Scheid (*Les Augustea et le culte des empereurs. Réflexions sur les rites célébrés dans ces lieux de culte*) opozarja na nenavadno dejstvo, da v znamenitem napisu *Res gestae Divi Augusti*, v katerem so strnjeni dosežki cesarja Avgusta, in kjer je omenjena cela vrsta pomembnih zgradb, ta svetišča ne nastopajo. Čeprav obstoj vsaj nekaterih ni sporen, saj so znana s posvetil na napisih, bi lahko to neskladje pojasnili s poročilom pri Svetoniju, ki je v Avgustovem življenjepisu zapisal, da Avgust ni želel, da bi ga v Rimu in Italiji častili kot boga še za življenja, pa tudi sicer le v okviru kulta Rome in Avgusta. Dovoljena je bila le pitna daritev Avgustovemu geniju in šele po njegovi smrti je bilo mogoče žrtvovati "Božanskemu Avgustu" (*Divus Augustus*).

Isabel Rodà de Llanza (*La contribución del grupo estatuario de Narona al conocimiento de la escultura romana en la época de Augusto*) se je posvetila identifikaciji kipov cesarjev in članov njihovih družin, tako glede na natančen kraj odkritja kipov in fragmentov v naronskem svetišču kot glede na njihove ikonografske značilnosti. Skoraj vsi kipi so bili najdeni brez glav, osrednji je številka 13, zelo verjetno predstavlja Avgusta in je glavna tema njenega prispevka. V njem je na osnovi razmeroma maloštevilnih paralel podrobno analizirala dekoracijo vojaške opreme na kipu. Postavljen naj bi bil na začetku njegovega vladanja, saj se je Avgust pozneje raje dal upodabljati kot garant miru in ne kot zmagoviti vojaški poveljnik. V levi polovici svetišča je med drugim stal kip Tiberija (št. 17), zraven njega tako imenovana Livija Oxford-Opuzen (sestavljena iz dveh delov), nato Klavdij (št. 14), blizu njega morda Kaligula, od katerega bi bile zaradi izbrisanja spomina (*damnatio memoriae*), ki ga je doletelo, ohranjene le sledi stopal, kip pa je bil že v antiki odstranjen. V celoti je ohranjen kip Vespazijana (št. 8), drugi kipi so verjetno prikazovali Gaja in Lucija Cezarja ter Germanika in Druza (bodisi starejšega, bodisi mlajšega).

V naslednjem prispevku (*Narona Archaeological Museum – today*) je Toni Glučina, direktor Arheološkega muzeja v Naroni, na kratko predstavil zgodovino Narone ter zgodovino izkopavanja in drugih raziskav v tem antičnem mestu, predvsem pa zgodovino razstavne dejavnosti, saj je bilo zelo veliko naronskih spomenikov najdenih že pred odkritjem svetišča. Vrsta rimskih kamnitih spomenikov z napisi je bila vzidana v hiše v starem delu Vida pri Metkoviću (kjer je stala nekdanja Narona), posebej lep lapidarij na prostem predstavljajo spomeniki, vzidani v hišo, imenovano Erešev stolp. Odnos domačinov do starin se je zelo spremenil pod vplivom duhovnika Serafina Puratića, ki je prišel v Vid leta